

TÜRKİYE'DE 2003-2008 DÖNEMLERİNDE TÜKETİM HARCAMALARI İLE GIDA HARCAMALARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİMLER

Cuma AKBAY¹, Abdulkaki BİLGİÇ²

ÖZET

Toplam tüketim harcamaları ve gıda ürünleri tüketim harcamaları tahmini, tarım ekonomisi ve uygulamalı ekonomi çalışmalarında önemli araştırma alanlarındandır. Bu çalışmanın amacı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan 2003-2008 kesit verilerini kullanılarak Türkiye'de hanehalkları tarafından yapılan genel tüketim ve gıda harcamaları ile gıda alt kategorilerinin gelir esnekliklerini tahmin etmektir. Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye genelinde "konut ve kira" harcamaları toplam tüketim harcamaları içerisinde %29.1 ile en yüksek orana sahipken, "gıda" tüketim harcamaları %22.6 ile ikinci sıradadır. 2003 ve 2008 dönemleri Hanehalkı Tüketim Verilerini karşılaştırdığımızda, "gıda" harcamalarının %27.5'den %22.6'ya düştüğü, buna karşılık "konut ve kira" harcamalarının %28.3'den %29.1'e, "ulaştırma" harcamalarının ise %9.8'den %14.1'e yükseldiğini saptanmıştır. "Gıda" harcamaları kategorileri açısından bakıldığında ise, "ekmek ve tahıl" harcamaları %22.3 ilk sırada yer almakta, onu sırasıyla %17.2 ile "et ve et ürünleri" ve %15.7 ile "sebzeler" takip etmektedir. Çalışmada, ayrıca 11 gıda ana kategorisine ait gelir esnekliklerini tahmin etmek amacıyla Working-Leser modeli kullanılmıştır. Tahmin sonuçlarına göre, gelir esnekliği en yüksek olan ürün kategorisi "et ve et ürünleri" iken, en düşük olan "ekmek"dir.

Anahtar kelimeler: Tüketim harcamaları, gıda tüketimi, gelir esnekliği, Türkiye

Changes on Household Total and Food Consumption Expenditures During The 2003- 2008 in Turkey

ABSTRACT

Estimating total commodity expenditures and main food consumption expenditures have been important research issues in agricultural and applied economics. The objective of this study is to estimate consumption expenditures for main food commodity categories and income elasticities for main food commodity categories in Turkey by using 2003-2008 cross sectional survey data from Turkish Statistical Institute (TurkStat). According to the results, while "housing and rent" has the highest share in total consumption expenditures with a share of 29.1%, the share of "food" expenditures is 22.6% in overall Turkey. When comparing the results of 2003 and 2008 Household Consumption Surveys, it is observed that the share of the "food" expenditures decreases to 22.6% from %27.5. On the other hand, the share of the "housing and rent" expenditures increases from %28.3 to 29.1%; "transportation" expenditures to 14.1% from 9.8%. In types of household main food commodity consumption expenditures, "bread and cereals" held the first place with the share of 22.32%, "meat and meat" products held the second place with the share of 17.2% and "vegetables" held the third place with the share of 15.7%. Heckman two-stage estimation procedure is used to estimate income elasticities for 11 main food categories. According to the results, "meat and meat" product category has the highest and "bread" category has the lowest income elasticities among food commodities.

Key words: Expenditures, food consumption, income elasticity, Turkey

1.Giriş

İktisat teorisi ve tarım ekonomisi alanlarında en fazla uygulamalı çalışmaların yapıldığı konulardan biriside tüketici davranışlarının uygulamalı analizidir (Akbay ve diğ., 2008). Hanehalkının belirli bir ürün grubu için yaptığı harcamalar ile hanehalkının toplam harcaması arasındaki ilişki birçok araştırmacının ilgi alanı olmuştur. Bu ilişki veya diğer bir ifade ile Engel teorisi, ülkelerin gelir dağılımı politikalarında önemli bir rol oynamaktadır.

Gıda harcamaları ile gelir arasındaki güçlü bağ tüketici talep teorisinde önemli oranda yer bulmaktadır ve Engel'e kadar geriye gitmektedir. Gıda harcaması gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelerde hanehalklarının refah seviyesini ölçmede önemli ölçütlerden biri olmuştur. Hatta özellikle gelişmiş ülkelerde hükümetler bunu uygulamada gıda

yardım programlarının etkinliğini ve ekonomik refah seviyesini ölçmede sık sık kullanmışlardır. Gelirin gıda harcamalarını etkilediği varsayımından hareket ederek gelir dağılımının gıda harcamaları dağılımını da etkilediği kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, hanehalklarının tüketim harcamaları ve gıda harcamaları, kırsal ve kentsel gruplar itibariyle incelenecek ve seçilmiş mal grupları harcamalarının 2003-2008 yılları arasında ne yönde değiştiği analiz edilecektir. Engel eğrilerinin tahmininde birçok fonksiyonel formlar ve tahmin metodları kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en çok kullanılanları en küçük kareler yöntemi, çift logaritmik talep modeli, doğrusal harcama sistemi veya Yaklaşık İdeal Talep Sistemi'dir (Akbay, 2005). Bu çalışmada, gıda ana kategorileri gelir esnekliklerini tahmin etmek amacıyla Working-Leser

¹Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, KAHRAMANMARAŞ

²Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ŞANLIURFA

yöntemi kullanılacaktır.

2. Materyal ve Metot

Bu çalışmada TÜİK tarafından 2003-2008 yıllarında yapılan anket verileri kullanılmıştır. 2003 yılı anket verileri 25764 hanehalkını içeren geniş kapsamlı bir anket çalışmasıdır. 2004-2008 yıllarında yapılan anket çalışmaları ise yaklaşık 8500 anketi kapsayan çalışmalardır. Çalışmada öncelikle bu anket verileri kullanılarak öncelikle gelir dağılımı incelenmiş, daha sonra ise kırsal ve kentsel alanda tüketim harcamaları ve gıda harcamaları analiz edilmiştir. Gıda kategorileri gelir esnekliklerinin hesaplanmasında, Working-Leser yönteminin kullanılması uygun bulunmuştur.

Working-Leser talep modeli aşağıdaki fonksiyonda açıklanmıştır:

$$W_{ih} = \beta_0 + \beta_1 \log(X_h) + \sum \delta_j D_j + e_i$$

burada, W_{ih} h'inci hanehalkı tarafından tüketilen i'inci mal grubunun toplam harcamalarındaki oranı, X_h h'inci hanehalkının toplam harcaması, D_j j'inci demografik değişkeni, β_0 , β_1 ve δ_j tahmin edilen katsayıları ve e_i ise hata terimini göstermektedir.

Gelir esnekliğinin hesaplanmasında aşağıda gösterilmiş olan esneklik formülü kullanılmıştır:

$$\epsilon_i = 1 + \beta_i / W_i$$

3. Araştırma Bulguları

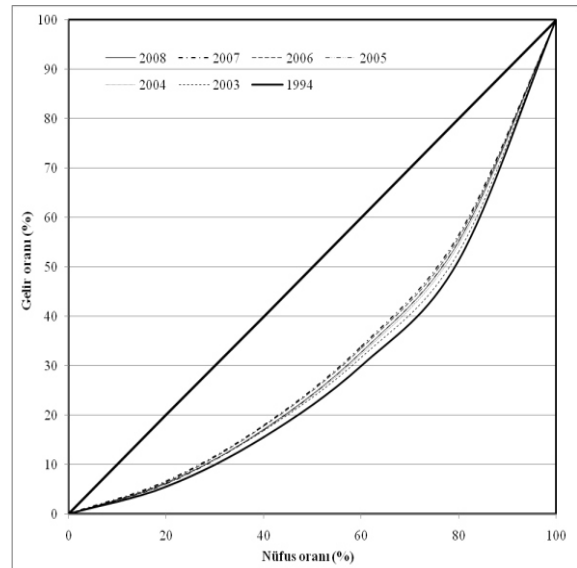
3.1. Gelir Dağılımının Karşılaştırmalı Bir Analizi

Ülkemizde son yıllarda kırsal alandan kente göçlerin artması ve bölgeler arası farklılıkların görülmesi nedeniyle gelir dağılımında meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi, gerek iktisatçıların ve gerekse politikacıların sıkça tartıştıkları konular arasında olmuştur. Gelir dağılımını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri arasında servetin dağılımı, işgücü verimliliği ve niteliğinin dağılımı, enflasyon, yüksek faizler, bütçe açıkları, nüfus artışı para arzındaki artışlar, özelleştirmeler ve demokratikleşme sayılabilir. Örneğin, ülkemizde son yıllarda gözlemlenen demokratikleşme hareketinin gelir dağılımını olumlu yönde etkilediği söylenmektedir.

Çizelge 1 ve Şekil 1'de 1994 yıl ve 2003-2008 yıllarında kırsal, kentsel ve Türkiye genelinde gelir dağılımında meydana gelen gelişmeler incelenmiştir. 1994 ve 2003 yılları TÜİK Bütçe Anket Verileri geniş kapsamlı, 2004-2008 yılları anket verileri ise daha dar kapsamlı ve daha az sayıda anket verilerini içermektedir. Çizelgeden de görüldüğü üzere, 2008 yılı hariç Türkiye genelinde en düşük gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay giderek artış eğiliminde, en yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay ise azalma eğilimi göstermektedir. Benzer durum kırsal ve kentsel alanlarda da gözlenmektedir. 1994 yılında yapılan anket

çalışmasına göre, en düşük gelire sahip %20 nüfus toplam kullanılabilir gelirin %5.54'ünü alırken, en yüksek gelirli %20 nüfus ise %48.70'ini almaktadır. 2003 yılında ise bu oranlar sırasıyla %6.26 ve %47.03 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise en düşük gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay %6.63'e yükselmiş, en yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay ise %43.56'ya düşmüştür. Kentsel kesimde en yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay 1994'deki %47.0 oranından %43.5 oranına kadar azalmıştır. Bu durum ülkemizde gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaldığını göstermektedir.

Benzer bir analiz gelir gruplarının toplam harcamalardan aldıkları paylar açısından da yapılabilir. En düşük gelirli %20 nüfusun toplam harcamadan aldığı pay 2003 yılında %8.3 iken, sonraki yıllarda %9.3 seviyesine kadar yükselmiştir (Çizelge 2). Buna karşılık en yüksek gelirli %20 nüfusun payı ise %39.0'dan 2008 yılında %36.2'ye kadar düşmüştür. Çizelgeden de görüleceği gibi, kırsal kesim ve kentsel kesimde gelir dağılımının daha iyiye doğru gittiğini söyleyebiliriz. Kentsel kesimde en düşük gelirli nüfusun toplam harcamadan aldığı pay 2003 yılında %8.3 iken, giderek artarak 2008 yılında %9.8'e yükselmiştir. En yüksek gelirli nüfusun aldığı pay ise aynı dönemde %39.3'den %36.2'ye düşmüştür. Çizelgede de gözleneceği gibi, özellikle 2004 yılında ekonomik krizin de etkisiyle kentsel kesim gelir dağılımında bir düzelmeye olduğu yönde bir sonuç çıkmaktadır. 2004 yılı anket sonuçlarına göre, kentsel kesimde ikamet eden en düşük gelirli nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay %10.4'e çıkmışken, en yüksek gelirli nüfusun aldığı pay %31.9'a düşmüştür. Bu sonuçlar gelir dağılımıyla ekonomik gelişme arasında doğrusal bir ilişki olmadığını ve gelir dağılımındaki dengesizliğin sadece ekonomik gelişmeyle düzeltilemeyeceğini göstermektedir.

Şekil 1. Türkiye'de 1994-2008 dönemlerinde gelir dağılımında görülen değişimler (Lorenz Eğrisi)

Cizelge 1. Kırsal ve kentsel alanlarda gelir dağılımında meydana gelen değişimler (%)

	Kırsal						
	1994	2003	2004	2005	2006	2007	2008
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	5.60	6.16	6.26	6.03	6.26	6.57	5.98
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	46.84	47.07	45.89	43.31	43.61	43.25	43.67
Kentsel							
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	5.61	6.35	6.31	6.22	6.70	6.77	6.45
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	49.09	46.96	43.31	44.83	44.02	43.50	44.97
Türkiye							
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	5.54	6.26	6.16	6.06	6.45	6.63	6.14
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam gelirden aldığı pay	48.70	47.03	45.56	44.68	44.06	43.56	44.91

Cizelge 2. Kırsal ve kentsel alanlarda gelir gruplarına göre toplam harcamaların dağılımı (%)

	Kırsal						
	1994	2003	2004	2005	2006	2007	2008
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	8.78	9.89	9.34	9.83	9.34	9.85	9.24
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	36.99	35.64	37.43	35.56	34.94	33.83	32.56
Kentsel							
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	8.33	9.22	10.37	9.26	9.40	9.45	9.77
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	39.29	38.49	31.93	37.51	37.27	36.86	36.18
Türkiye							
En düşük gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	8.35	9.16	9.35	9.25	9.08	9.27	9.09
En yüksek gelirli %20 nüfusun toplam harcamalardan aldığı pay	39.00	38.29	36.86	37.41	37.16	36.81	36.20

1.1. Hanehalkı Tüketim Harcamaları Dağılımındaki Değişimler

Tüketim harcamaları ile bu harcamaları etkileyen faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi ve ekonomik analizlerinin yapılması, politikaların belirlenmesi ve analizlerinde, stratejilerin planlanması ve geliştirilmesinde önemli yer tutmaktadır. 2003-2008 dönemi tüketim harcamaları dağılımındaki değişimlere geçmeden 1994 hanehalkı tüketim harcamaları sonuçlarına bakmamız faydalı olacaktır. 1994 yılı anket sonuçlarına göre, hanelerin toplam harcamaları içerisinde gıda ve alkolsüz içecek harcamaları %32.4 oranı ile ilk sırayı alırken bunu %22.8 ile konut ve kira harcamaları izlemiştir. Bu harcamaları; %9 ile giyim ve ayakkabı, %8.8 ile ulaştırma, %8.0 ile ev eşyası, %2.9 ile otel ve lokanta harcamaları, %2.8 ile alkollü içecekler, %2.6 ile sağlık harcamaları ve %2.3 ile eğlence ve kültür harcamaları izlemektedir. Eğitim harcamaları ise %1.4 ile son sırada yer almıştır.

2003 Hanehalkı Bütçe anketi sonuçlarına göre;

Türkiye genelinde hanehalklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde en yüksek payı %28.3 ile konut ve kira harcamaları alırken, harcamaların %27.5'i gıda ve alkolsüz içeceklerden oluşmaktadır. Türkiye genelinde yapılan harcamalar içinde en düşük payı ise %2 ile eğitim hizmetleri almaktadır. Bu oranlar kırsal ve kentsel kesimler itibarıyla farklılık göstermektedir. Kırsal kesimde gıda harcamaları 2003 yılı anket sonuçlarına göre %36.4 ile ilk sırada yer alırken; konut ve kira harcamaları %23.1 ile ikinci sırada ve eğitim harcamaları ise %1.1 ile son sırada yer almaktadır. Kentsel kesimde ise, konut ve kira harcamaları %30.2 ile ilk sırada yer alırken, %24.1 ile gıda harcamaları ikinci sırada, %2.1 ile sağlık ve %2.3 ile eğitim harcamaları son iki sırada yer almışlardır. Dolayısıyla 1994 ve 2003 yılı anket verilerini karşılaştırdığımızda gıda harcamaları oranlarında önemli oranda bir azalma gözlemlenirken, konut ve kira harcamalarında ise bir artış gözlemlenmiştir. Giyim ve ayakkabı, mobilya, ev aletleri ve bakım hizmetleri, alkollü içecekler harcamalarında azalma, ulaştırma, haberleşme, otel ve lokanta harcamalarında ise artış

olmuştur.

2003-2008 dönemindeki gelişmeler incelendiğinde, gıda ve alkolsüz içecek harcama oranlarının azalma eğiliminde olduğu gözlemlenirken, konut ve kira harcamalarında 2005 yılına kadar azalma, ancak sonraki dönemlerde tekrar artış eğilimine girdiği görülmektedir. Giyim ve ayakkabı harcamalarının oranı azalmakta, ulaştırma harcamalarının oranı ise artış eğilimindedir.

2008 yılı hanehalkı Tüketim Harcamaları Anket sonuçlarına göre, hanehalklarının tüketim amaçlı yaptığı harcamalar içinde ilk sırada konut ve kira harcamaları yer almaktadır. Konut ve kira harcamalarının toplam harcamalar içerisindeki oranı Türkiye genelinde 2003 yılında %28.3 iken, 2005 yılında %25.9'a gerilemiş ve daha sonraki yıllarda ise artış eğilimine girerek 2008 yılında %29.1'e kadar

yükselmiştir. Bu oranın 2009 yılında ise %28.2'ye düşeceği tahmin edilmektedir. Konut ve kira harcamalarının oranı kırsal kesimde 2003 yılı itibariyle %23.1 iken, 2005 yılında %20.2'ye düşmüş, 2008 yılında ise %22.7 yükselmiştir. Kentsel kesimde de benzer bir eğilim görülmüş ve söz konusu oranlar sırasıyla %30.2, %28.1 ve %30.8 olarak gerçekleşmiştir.

Hanehalklarının toplam harcamalar içerisindeki ikinci sırayı gıda ve alkolsüz içecekler oluşturmaktadır. Gıda ve alkolsüz içecekler harcama oranı Türkiye genelinde 2003 yılında %27.5 seviyelerinde iken, giderek azalma eğilimini devam ettirerek 2008 yılında %22.6'ya kadar gerilemiştir. Bu oranının 2009 yılında ise %23.0 olacağı tahmin edilmektedir. Benzer eğilim, kırsal ve kentsel alanlar içinde söz konusudur. Kırsal kesimde gıda

Çizelge 3. Toplam harcamaların dağılımlarında meydana gelen değişimler (%)

Harcama grupları	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kırsal						
Gıda ve alkolsüz içecekler	36.4	35.4	32.6	31.2	31.3	30.7
Alkollü içecek, sigara ve tütün	5.1	5.3	4.7	4.7	5.2	4.7
Giyim ve ayakkabı	6.5	6.5	6.8	6.1	6.6	5.6
Konut ve kira	23.1	21.4	20.2	22.1	21.6	22.7
Mobilya ve ev aletleri	5.9	6.9	7.5	7.1	6.7	6.5
Sağlık	2.4	2.2	2.0	2.3	3.2	2.0
Ulaştırma	8.2	9.2	11.2	12.7	10.5	12.8
Haberleşme	4.0	4.1	4.3	4.1	4.2	4.7
Kültür, eğlence	1.5	1.5	2.4	1.8	1.8	2.0
Eğitim hizmetleri	1.1	1.2	1.0	1.3	1.5	1.0
Otel, lokanta, pastane	2.9	3.2	3.4	3.2	3.2	3.5
Çeşitli mal ve hizmetler	2.9	3.1	4.0	3.4	4.2	4.0
Kentsel						
Gıda ve alkolsüz içecekler	24.1	23.1	21.9	22.3	21.6	20.5
Alkollü içecek, sigara ve tütün	3.8	4.0	3.9	3.8	4.1	3.6
Giyim ve ayakkabı	6.2	6.5	6.0	5.8	5.7	5.3
Konut ve kira	30.2	29.1	28.1	29.2	30.9	30.8
Mobilya ve ev aletleri	5.7	6.5	6.5	5.8	5.7	5.6
Sağlık	2.1	2.2	2.3	2.1	2.2	1.9
Ulaştırma	10.3	9.6	13.1	13.2	11.3	14.4
Haberleşme	4.4	4.6	4.3	4.2	4.6	4.3
Kültür, eğlence	2.5	2.8	2.6	2.3	2.2	2.6
Eğitim hizmetleri	2.3	2.4	2.2	2.5	2.8	2.2
Otel, lokanta, pastane	4.6	5.0	4.8	4.5	4.9	4.6
Çeşitli mal ve hizmetler	3.8	4.2	4.2	4.2	4.2	4.1
Türkiye						
Gıda ve alkolsüz içecekler	27.5	26.4	24.9	24.8	23.6	22.6
Alkollü içecek, sigara ve tütün	4.1	4.3	4.1	4.1	4.3	3.8
Giyim ve ayakkabı	6.2	6.5	6.2	5.9	5.9	5.4
Konut ve kira	28.3	27.0	25.9	27.2	28.9	29.1
Mobilya ve ev aletleri	5.7	6.6	6.8	6.2	5.9	5.8
Sağlık	2.2	2.2	2.2	2.2	2.4	1.9
Ulaştırma	9.8	9.5	12.6	13.1	11.1	14.1
Haberleşme	4.3	4.5	4.3	4.2	4.5	4.4
Kültür, eğlence	2.2	2.5	2.5	2.2	2.1	2.5
Eğitim hizmetleri	2.0	2.1	1.9	2.1	2.5	2.0
Otel, lokanta, pastane	4.1	4.5	4.4	4.2	4.5	4.4
Çeşitli mal ve hizmetler	3.5	3.9	4.1	4.0	4.2	4.1

harcamalarının oranı 2003 yılında %36.4 iken, bu oran 2008 yılında %30.7'ye kadar gerilemiştir. Kentsel kesimde ise bu oranlar sırasıyla %24.1 ve %20.5'tir.

Ulaştırma harcamaları konut ve gıda harcamalarından sonra üçüncü sırada yer almaktadır. 1994 yılında %8.8 olan ulaştırma harcamaları 2003 yılında %9.8'e yükselmiş ve sonraki yıllarda değişim göstermekle birlikte artış eğilimi devam ederek 2008 yılında %14.1'e yükselmiştir. Bu oran kırsal kesimde %12.8 iken, kentsel kesimde ise %14.4'dür. Toplam harcamalar içerisinde dördüncü ve beşinci sırada bazı yıllarda yer değiştirmekle birlikte giyim ve ev eşyaları kategorileri yer almaktadır. Giyim harcamalarının oranı 1994 yılında %9 iken, 2003 yılında %6.2'ye kadar düşmüştür. Bu yıldan sonrada bu tüketim kaleminde genel olarak bir azalma eğilimi görülmüştür. Mobilya, ev aletleri ve bakım hizmetlerini kapsayan kategorideki harcamaların oranı 1994 yılında %8 iken, 2003 yılında %5.7'ye düşmüştür. 2004 ve 2005 yıllarında artmakla birlikte daha sonraki yıllarda tekrar azalma eğilimi göstererek 2008 yılında %5.8'e gerilemiştir. Sağlık harcamaları sabit kalmakla birlikte 2008 yılında azalma trendine girmiştir. 2008 yılında sağlık harcamalarının oranı %1.9 olarak gerçekleşmiştir. 2009 yılında da bu oranda kalacağı tahmin edilmektedir. Haberleşme harcamaları 1994 yılına oranla 2003 yılında önemli oranda artmış ancak daha sonraki yıllarda sabit bir seyir takip etmiştir.

1994 yılı anket verilerine göre; eğitim harcamaları %1.4 civarında iken, 2003 ve daha sonraki yıllarda %2 oranlarında devam etmiştir. En yüksek oran %2.5 ile 2007 yılında gerçekleşmiştir. Kültür ve eğlenceyle ilgili harcamalar 2007 ve 2008 yıllarında %2.1'den %2.5' yükselmiş ve 2009 yılında ise %2.6'ya yükseleceği tahmin edilmektedir. Otel, lokanta ve pastane harcamaları 2003 yılında %4.1 iken 2008 yılında %4.4'e yükseldiği tahmin edilmiştir. 2009 yılında bu oranının çok daha fazla yükselerek %5.2 olarak gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

1.1. Hanehalkı Gıda Tüketim Harcamaları Dağılımındaki Değişimler

Bu bölümde kırsal, kentsel ve Türkiye genelinde gıda alt kategorilerinin toplam gıda bütçesinden aldıkları paylar 2003-2008 dönemleri itibariyle incelenmiştir.

2003 yılı tüketim harcamaları anket sonuçlarına göre, hanehalklarının toplam gıda harcamaları içinde "et ve et ürünleri" harcamaları %17.24 oranı ile ilk sırayı alırken, bunu %16.08 ile sebzeler ve %13.85 oranı ile "ekmek" izlemiştir. "Süt ve süt ürünlerinin" oranı %11.20, "diğer tahıl ürünlerinin" oranı %9.26, "meyvelerin" oranı %8.91, "reçel, bal, çikolata ve şeker" grubu gıdaların %7.99, "kahve ve çay" grubu gıdaların %2.85 ve "alkolsüz içeceklerin" oranı ise %2.66'dır.

Hanehalkı gıda tüketim grupları geleneksel olarak TÜİK'in daha önceki yıllarda yapmış olduğu

gıda gruplamasına bağlı olarak yapıldığında ise, "sebze ve meyveler" toplam gıda harcamaları içerisinde %24.99'luk oranla ilk sırada yer alırken, bunu %23.11 ile "ekmek ve tahıllar" ve %17.24 ile "et ve et ürünleri" izlemektedir. Bu sıralama kırsal ve kentsel yerleşim yerleri itibariyle değişmemektedir. Kırsal yerlerde ikamet eden hanehalklarının gıda harcaması türleri içerisinde "sebze" harcamaları %16.94 ile ilk sırayı alırken, et ve et ürünleri %15.48 ile ikinci sırada, "alkolsüz içecekler" harcamaları ise %1.62 ile son sırayı almıştır. Kentsel yerlerde yaşayan hanehalklarında da toplam tüketim harcamasında "et ve et ürünleri" en fazla (%17.99), ikinci ve üçüncü sırada ise %15.72 ve %15.51 ile sırasıyla, sebzeler ve ekme harcamaları takip etmekte, "kahve ve çay" harcamaları ise en az payı (%2.62) almıştır. "Ekmek" harcamalarının oranı kırsal alanda ikamet eden hanehalklarında ortalama %9.92 iken, kentsel alanda %15.51'dir. "Diğer tahıl grubu ürün" harcamalarının oranı kırsal alanda ikamet eden ailelerde ortalama %13.14 iken, bu oran kentsel alanda %7.61'dir. Dolayısıyla, kentsel alanda ikamet eden hanehalklarında ekme tüketim harcamalarının kırsal alandakilere göre yüksek olmasının en önemli nedeni kırsal alanda ekme yerine daha çok ekme yapımında kullanılan un tüketim harcamalarının daha fazla olmasıdır.

2003-2008 dönemlerindeki değişime baktığımızda ise, yıllar itibariyle dalgalanma gösterdiği ve ülkedeki ekonomik gelişmeye bağlı olarak bazı ürünlerin tüketimleri artarken; bazı ürünlerin ise tüketimlerinin ise azaldığı gözlenmiştir. Örneğin ekme harcamalarının toplam gıda harcamaları içerisindeki oranı 2005 yılına kadar azalma eğilimi gösterirken, daha sonraki yıllarda artış trendine girdiği görülmektedir. 2003 yılında %17.24 olan et ve et ürünleri tüketim harcaması oranı 2006 yılında %22.13 gibi önemli bir orana yükselmiştir. Ancak daha sonraki yıllarda tekrar azalma trendine girmiş ve 2008 yılında %17.18'e kadar düşmüştür.

Çizelge 5'de on bir gıda kategorisine ait gelir esneklikleri verilmiştir. Esnekliklerin hesaplanmasında gıda kategorilerinin tahmin edilen katsayıları ve hesaplanan ortalamalar kullanılmıştır. Tahmin edilen gelir esneklikleri ekonomik teoriye uygun ve beklenen aralıklarda tahmin edilmiştir. Tahmin edilen katsayılar gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında yüksek görülüyor ise de, gelişmekte olan ülkelerle karşılaştırıldığında normal seviyelerde olduklarını söyleyebiliriz.

"Et ve et ürünleri" ve "gazlı içecekler ve meyve suları" kategorileri hariç tüm gıda kategorilerinin gelir esneklikleri birden küçüktür. "Ekmek" ve "kahve ve çay" kategorileri ortalama 0.44 ve 0.46 ile en düşük gelir esnekliğine sahip ürünlerdir. "Et ve et ürünleri" ile "gazlı içecekler ve meyve suları" ise sırasıyla 1.16 ve 1.05 gibi esnek bir talebe sahiptir. Örneğin, toplam gelirden %1'lik bir artış "et ve et ürünleri" talebini %1.16 arttırırken, "ekmek" talebini ise sadece %0.44

oranında arttıracaktır. Bu tahmin edilen harcama esneklikleri hanehalkının gıda harcamaları arttıkça bu ürünlerin talebinin de artacağı anlamına gelmektedir. Yüksek “et ve et ürünleri” talep esnekliğinin en önemli nedeni, Türk halkının et ve et ürünlerini genellikle düzenli olarak tüketmekle birlikte, çoğunluğun bu tür ürünleri uzun zamandan beri lüks ürünler kategorisinde görmelerindedir.

Tüm bu sonuçlardan, et ve et ürünleri ile alkolsüz içecekler kategorileri hariç incelenen tüm diğer gıda kategorilerinin zorunlu ürünler olduğu söyleyebiliriz. Sonuçlar özellikle gelir esnekliği yüksek olan ürünlerin, gelecekte gelir ve refah artışı ile birlikte tüketimlerinin artacağını göstermektedir. Tahmin ettiğimiz gelir esnekliği diğer bazı ülkelerle karşılaştırıldığında farklılık göstermektedir. Örneğin, tahmin ettiğimiz et ve et ürünleri gelir esnekliği (1.16), İngiltere (0.67) ve Norveç (0.86) den yüksek, Litvanya (1.47) ve Çek Cumhuriyeti (1.19) ülkelerinden daha düşüktür (Rickertson, 1998; Blundell and Robin,

1999; Hossain and Jensen , 2000; Crawford et al., 2003; Mazzochi, 2003). “Et ve et ürünleri” ve “gazlı içecekler ve meyve suları” için hesaplanan bu esneklikleri bu piyasaların diğer kategorilere göre daha hızlı büyüyeceği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, gelişen bir ekonomide bu gıda sektörlerine yatırım yapılması işletmelerin karlılığı üzerinde önemli ve olumlu bir katkı yapacaktır.

Yıllar itibariyle gıda kategorilerinin esneklik değişimlerine bakıldığında ise çok önemli bir değişimin olmadığı ve ortalamaya yakın esnekliklerin hesaplandığı gözlenmiştir. Ekmek gelir esnekliği 0.40 ile 0.46 arasında değişmekte, diğer tahıl ürünleri ise 0.50 ile 0.58 arasında değişim göstermiştir. Et ve et ürünleri gelir esnekliği 2003 yılında 1.24 ile en yüksek seviyesinde iken, 2005 yılında 1.08 ile en düşük seviyede saptanmıştır. Süt ve süt ürünleri gelir esnekliği ise 0.54 ile 0.63 arasında değişim göstermiştir.

Çizelge 4. 2003-2008 yıllarında gıda harcama oranlarında meydana gelen değişimler (%)

Harcama grupları	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Kırsal						
Ekmek	9.92	9.56	8.66	9.44	9.61	11.49
Diğer tahıl ürünleri	13.14	12.31	12.32	10.30	11.17	10.71
Et ve et ürünleri	15.48	16.81	17.15	20.26	17.48	16.20
Süt ve süt ürünleri	11.76	13.78	13.87	12.94	12.33	12.27
Bitkisel yağlar	7.23	5.51	5.66	4.83	5.69	6.06
Meyveler	8.02	8.40	8.49	8.84	9.36	9.65
Sebzeler	16.94	16.00	15.65	16.64	17.28	17.26
Şeker ve şekerli ürünler	9.12	9.15	9.69	8.45	7.95	7.61
Kahve ve çay	3.42	3.29	3.48	3.18	3.29	2.90
Gazlı içecekler ve meyve suyu	1.62	1.97	2.03	2.22	2.31	2.58
Diğer gıda ürünleri*	3.33	3.22	3.00	2.88	3.52	3.27
Kentsel						
Ekmek	15.51	13.35	12.06	12.07	12.62	13.98
Diğer tahıl ürünleri	7.61	7.53	7.91	7.23	7.85	8.39
Et ve et ürünleri	17.98	20.08	19.54	22.97	19.03	17.60
Süt ve süt ürünleri	10.96	12.00	12.32	11.21	11.73	12.03
Bitkisel yağlar	6.03	4.83	4.84	4.38	4.42	5.03
Meyveler	9.29	9.81	9.96	10.22	10.82	10.56
Sebzeler	15.72	14.73	15.22	15.49	16.57	14.96
Şeker ve şekerli ürünler	7.51	7.77	8.09	7.02	6.58	6.96
Kahve ve çay	2.61	2.67	2.81	2.58	2.68	2.36
Gazlı içecekler ve meyve suyu	3.10	3.60	3.85	3.74	4.17	4.74
Diğer gıda ürünleri	3.67	3.63	3.39	3.07	3.53	3.41
Türkiye						
Ekmek	13.85	12.18	10.97	11.25	11.68	13.23
Diğer tahıl ürünleri	9.26	9.00	9.33	8.19	8.88	9.09
Et ve et ürünleri	17.24	19.07	18.77	22.13	18.55	17.18
Süt ve süt ürünleri	11.20	12.55	12.82	11.75	11.92	12.10
Bitkisel yağlar	6.39	5.04	5.11	4.52	4.82	5.34
Meyveler	8.91	9.38	9.49	9.79	10.37	10.28
Sebzeler	16.08	15.12	15.36	15.85	16.79	15.65
Şeker ve şekerli ürünler	7.99	8.20	8.61	7.46	7.01	7.16
Kahve ve çay	2.85	2.87	3.03	2.77	2.87	2.52
Gazlı içecekler ve meyve suyu	2.66	3.10	3.26	3.27	3.59	4.09
Diğer gıda ürünleri	3.57	3.50	3.27	3.01	3.53	3.37

*Diğer gıda ürünleri, soslar, baharatlar ve yumurtayı içermektedir.

Cizelge 5. 2003-2008 yıllarında gıda harcamaları gelir esneklikler tahmini

Gıda harcama grupları	2003	2004	2005	2006	2007	2008	Ortalama
Ekmek	0.448	0.448	0.460	0.400	0.438	0.454	0.441
Diğer tahıl ürünleri	0.538	0.507	0.510	0.560	0.498	0.577	0.532
Et ve et ürünleri	1.240	1.164	1.076	1.189	1.159	1.163	1.165
Süt ve süt ürünleri	0.624	0.608	0.595	0.539	0.606	0.634	0.601
Bitkisel yağlar	0.610	0.557	0.545	0.562	0.558	0.531	0.561
Meyveler	0.803	0.759	0.753	0.766	0.782	0.796	0.777
Sebzeler	0.552	0.515	0.522	0.471	0.493	0.519	0.512
Şeker ve şekerli ürünler	0.668	0.638	0.604	0.631	0.638	0.677	0.643
Kahve ve çay	0.439	0.482	0.440	0.439	0.491	0.444	0.456
Alkolsüz içecekler	1.108	1.065	1.005	1.034	1.020	1.077	1.052
Diğer gıda ürünleri	0.558	0.555	0.563	0.584	0.528	0.516	0.551

Teşekkür: Bu araştırmanın verilerini sağlayan Türkiye İstatistik Kurumu'na çok teşekkür ederiz.

Sonuç ve Öneriler

Toplam tüketim harcamaları ve gıda ürünleri tüketim harcamaları tahmini, tarım ekonomisi ve uygulamalı ekonomi çalışmalarında önemli araştırma alanlarındandır. Bu çalışmanın amacı, TÜİK tarafından derlenmiş olan 2003-2008 kesit verilerini kullanarak Türkiye'de hanehalkları tarafından yapılan genel tüketim ve gıda harcamaları ile gıda alt kategorilerinin gelir esnekliklerini tahmin etmektir.

Araştırma sonuçlarına göre, Türkiye genelinde “konut ve kira” harcamaları toplam tüketim harcamaları içerisinde %29.1 ile en yüksek orana sahipken, gıda tüketim harcamaları %22.1 ile ikinci sıradadır. 2003 ve 2008 dönemleri karşılaştırıldığında, gıda harcamalarının %27.5'den %22.6'ya düştüğü, bu karşılık konut ve kira harcamalarının %28.2'den %29.1'e yükseldiği saptanmıştır.

Gıda harcamaları kategorileri açısından bakıldığında ise, “ekmek ve tahıl” harcamaları %22.3 ile ilk sırada yer almakta, onu sırasıyla %17.2 ile “et ve et ürünleri” ve %15.7 ile sebzeler takip etmektedir. Çalışmada gelir esnekliği en yüksek olan ürünler “ et ve et ürünleri” ile “alkolsüz içecekler” grubu iken, en düşük olan ürünler “ekmek” ve “kahve ve çay” grubu ürünlerdir.

Tüketim harcamaları ile bu harcamaları etkileyen sosyoekonomik ve demografik faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi ve ekonomik analizlerin yapılması, politikaların belirlenmesi ve analizlerinde, stratejilerin planlanması ve geliştirilmesinde önemli yer tutmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuçların konu ile ilgilenen özel ve kamu kurum ve kuruluşları ile konuyla ilgili araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akday, C. 2005. “Kahramanmaraş'ta Hanehalklarının Gıda Tüketim Talebi Ekonometrik Analizi”. KSÜ Fen ve Mühendislik Dergisi, 8(1): 114-121
- Akday, C., Bilgiç, Abdulbak, ve Miran, B., 2008.

“Türkiye'de Önemli Gıda Ürünlerinin Talep Esneklikleri”. *Tarım Ekonomisi Dergisi* 2008; 14 (2): 55-65.

- Blundell, R. and Robin, J.M., 1999. “Estimation in Large and Disaggregated Demand Systems: An Estimator for Conditionally Linear Systems”. *J. Applied Econometrics* 14: 209-232.
- Crawford, I., Laisney, F., Preston, I., 2003. “Estimation of Household Demand Systems with Theoretically Compatible Engel Curves and Unit Value Specifications”. *Journal of Econometrics*, 114: 221-241.
- Hossain, F., Jensen, H.H., 2000. “Lithuania's Food Demand During Economic Transition”. *Agricultural Economics*, 23: 31-40.
- Mazzocchi, M., 2003. “Time-Varying Coefficients in the Almost Ideal Demand System: An Empirical Appraisal”. *European Review of Agricultural Economics*, 30(2): 241-270.
- Rickertsen, K., 1998. “The Demand for Food and Beverages in Norway”. *Agricultural Economics*, 18: 89-100.
- TÜİK, “Hanehalkı Tüketim Harcamaları Anketi”, 1994, 2003-2008, Ankara.
- TÜİK, 2009. “2008 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Sonuçları”. TÜİK Haber Bülteni, Sayı 130, Ankara.
- TÜİK, 2010. “2009 Hanehalkı Tüketim Harcamaları Sonuçları”. TÜİK Haber Bülteni, Sayı 166, Ankara.

Sorumlu Yazar

Cuma AKBAY
cakbay@ksu.edu.tr

Geliş Tarihi :15.05.2011

Kabul Tarihi :03.10.2011